

יצחק לאור

אחד המשגלים הארוכים והמפורסמים ביותר

ב"אמפיטריון" של פלאוטוס, הגבר-גבר הצעיר שאשתו הרה ללדת נופל בפח שטומן לו קשיש, יופיטר, שבניגוד ללוחם העז אינו נהנה לצאת מהמיטה והוא די מפונק, ובשביל סקס הוא מוכן אפילו להתחפש לברבור. כלומר: אם כבר נישואים, אז שייראו כך שהאשה תהיה בהריון משני גברים

לגיל הביולוגי ("חלום ליל קיץ" למשל). זה גם מה שעולה מ"אמפיטריון" של פלאוטוס. הגבר-גבר הצעיר שאשתו הרה ללדת נופל בפח שטומן לו קשיש, יופיטר, שבניגוד ללוחם העז, אינו נהנה לצאת מהמיטה והוא די מפונק, ובשביל סקס הוא מוכן אפילו להתחפש לברבור. זה הממד האריסטופאני של הקומדיה הזאת: אם כבר נישואים (אצל פלאוטוס אין נישואים בסופי הקומדיות), אז שייראו כך: האשה בהריון משני גברים וגם היא תמשיך במסורת הכפילים, שהרי תלד תאומים.

איננו יודעים הרבה על פלאוטוס, לבטח לא עניינים עובדתיים מוצקים. הוא חי בין המאה השלישית לפני הספירה למאה השנייה, היה ככל הנראה חייל, כמו הרבה מאוד גברים מהרפובליקה הרומית, ושירת באזורים שבהם דיברו יוונית. לפי כך מלאות הקומדיות שלו בביטויים יווניים, כאלה שהכירו הגברים משוחררי המלחמות הפוניות.

זאת ועוד: הקומדיות היווניות הללו, בלטינית, התרחשו תמיד ב"יוון". הרחקת הזירה וההיצמדות לתרבות יוון, איפשרה למחזאים הרומים, גם לפלאוטוס, לעסוק בעניינים שהצנוורה היתה פוסת לת אילו התרחשו "ממש כאן". כותב טני פראנק במחקרו (הישן והיפה) על "חיים וספרות ברפובליקה הרומית": "אין זה מפתיע שפלאוטוס הקדיש פיד לשמור על הסביבה היוונית. אילו הציב את אנשיו בלבוש רומי, האי התאמה היתה מגוחכת והצנוורים היו מכירים בסכנה למוסר וחונקים את המחזות".

לכאורה פשוט מאוד. אלא שהקושי האמיתי מתעורר דווקא ביחס לעניין המרכזי לכל קומדיה: האשה. היה הבדל גדול בין ייצוג האשה היוונית לאורח החיים שניהלה האשה הרומית. האם החישיבות העצומה של הצניעות שנדרשה מהאשה הרומית קשורה היתה דווקא בעובדה שנהגה להיות אשת חברה, כלומר יצאה לרחובות ולמי קומות הבילוי, בניגוד לאשה היוונית שנשארה בבית ובחצר האחורית? לא כאן המקום להכריע. מכל מקום, קל היה לרומים לצחוק על זנות, או על ניאוף, אצל דוברי היוונית. כך נהגה גם הוליווד כאשר ביקשה להציג זונות חביבות, הרחיקה את העלילה עד פאריס ("אירמה לה דוס", למשל).

המחזה הזה יפהפה. גילולה, אשה חריפת לשון, ויתרה משום מה על ההבדלים בין מקומות שבהם הטקסט נמסר במשך הדורות במשקל (והעיד על קטעי שירה או מחול או ליריות). טוב שהוצאת מאגנס ממשיכה לפרסם תרגומים מהקלאסיקה. איך נישאר בתרבות המערב בלי הגסות היוונית והרומית?

אמפיטריון לפלאוטוס בהפקת תלמידי קולג' בטורונטו, קנדה. "מה? אתם מעקמים את האף מפני שאמרת שזאת תהיה טרגדיה?" צילום: Willem Crispin-Frei / ערוץ יוטיוב

כי הכל תלוי בעיצוב החומרים, וכל מה שעליהם לייצר בעיצוב נכון אינו אלא אווירה "לא רצינית". חוקר הספרות מאיר שטרנברג חולק על הראייה הזאת וגם, מן הסתם, על פלאוטוס. מבחינתו, על פי אריסטו, יש חומרים שלא יוכלו אף פעם לשרת קומדיה ושום עיצוב קומי לא יהפכם לכזאת: נניח, רצח אב, נניח, גילוי עריות. פלאוטוס, כמצוטט למעלה, ניסה לעשות את הדבר הזה, מעין אתגר. האם אפשר? מה עומד במרכז הייסורים הקומיים במחזה? הגבר המרומה? ואולי האשה שאיבדה בכחש את תומתה? האם זוהי קומדיה? פלאוטוס עצמו מציע מתי שהוא פשרה: טרגיקומדיה. וההיסטוריון המצוין של הקומדיה היוונית והרומית, אריך סגל ("סיפור אהבה"), מציע לראות במחזה הזה מעין המשך למה שעשה כבר אוריפידס במחזותיו, שחלקם היה כידוע מין עירוב גרוטסקי של מצחיק ומזוויע ("אלקטיס", "איון" ואחרים).

ובכל זאת, יש עוד משהו, בהמשך לכתובה של סגל, שאליו אני מבקש להפנות את תשומת הלב. "הקומדיה הישנה", כלומר זו של אריסטופנס (אחרות לא נשארו לנו), חגגה את אדיפוס בהיפוך שאינו מוכר לנו בדרך כלל. בטרגדיות, האב מחסל את הבן, או הבן נאלץ לחסל את האב. ב"קומדיה החדשה" מנצח תמיד הבן את האב בתחרות על לבה של האשה, הגונה או לא הגונה (תלוי בתקופה). אצל אריסטופנס יש תמיד חגיגת ארוס של זקנים נואפים. מי שמחפש את מוצא הקומדיות של שייקספיר, יכול למוצאן גם כאן, בקומדיה הישנה, איפה שהניצחון הארוטי אינו קשור דווקא

אומרת אמת וכמה אירונית האמת שלה, וכמה אומלל בעלה. ובקיצור, שמח. למרבה הצער, אותו חלק שבו מתרחש העימות בין הבעל המקורן לאל המקורן הלך לאיבוד ונשארה ממנו רק שורה אחת, שממנה ברור שהעימות היה מצחיק.

זהו המחזה החשוב ביותר של פלאוטוס והוא הוצג לאורך הדורות בעיבודים של מחזאים גדולים יותר ופחות, מולייר, קלייסט וחנוך לוין (שמחזהו, "החייל הרזה" הוא מין טריקת דלת על משחקי הכפילים, אצלו ואצל קודמיו). דווקא את זה לא תירגם אלתרמן מצרפתית בשלושת כרכי מולייר שהעמיד. נראה שאכזריות הקומדיה, או אימוסי ריותה, הציקה לפרנסים שקבעו מה יתורגם ומה לא. מכל מקום, המחזמר המצליח של סמי גרוני-מן ונתן אלטרמן, "שלמה המלך ושלמי הסנדלר", נשען באופן דומה על השאלה עם מי שוכבת האשה כשהיא שוכבת עם בן דמותו של בעלה.

המונולוג הפותח את הקומדיה זכה לדיונים רבים, ובאמת שחוקרי הקומדיה אינם יכולים בלי המחזה הזה של פלאוטוס. אומר מרקורי: "מה? אתם מעקמים את האף מפני שאמרת שזאת תהיה טרגדיה? אני אל. אשנה את זה. אם אתם רוצים, מיד אהפוך את המחזה מטרגדיה לקומדיה ולא אשנה בו אפילו שורה אחת!"

לכל מי שלמד אי פעם תיאוריה של קומדיה מוכרת הדילמה הזאת. אֶלְדֶר אולסון, מאסכולת שיקגו (הניאו-אריסטוטלית), חתום בעצם על ההנחה הזאת של פלאוטוס. לפיה אפשר, על פי אריסטי, להפוך כל טרגדיה לקומדיה בלי לשנות דבר.

אמפיטריון, מאת פלאוטוס, תירגמה מרומית דבורה גילולה, הוצאת מאגנס, 2015, 90 עמודים

אמפיטריון, הגנרל היווני הגדול, חוזר מהמלחמה ומשגר לפניו את סוסיא עבדו כדי לבשר לאלקומנה: הנה, הגבר-גבר שלך חוזר אחרי שניצח ברוב גבורה במלחמה. העבד פוגש בפתח הבית את עצמו, את סוסיא, כלור מר את האל מרקוריוס, שלבש את דמותו והוא מכה בסוסיא האומלל. בתוך הבית שוכב יופיטר, אביו, עם אלקומנה, אשה אידיאלית, שמעלתה הגדולה ביותר ברפובליקה הרומית כאשה נשואה היא הנאי מנות לבעל.

תאמרו: הכיצד שוכבת אלקומנה עם גבר זר אם היא כל כך נאמנה? ובכן, יופיטר, המוכן כידוע לעשות כל דבר ובלבד שישגי את הנשים שהוא חושק בהן, לבש את דמותו של בעלה, אמפיטריון, ולצורך הארכת התענוג, לפי שהיה כנראה תענוג גדול, האריך גם את הלילה. וכך, בשעה שמרקורי ריוס, המחופש לסוסיא, מספר לנו מה קורה בפנים, עד שהבעל ה"אמיתי" שב הביתה מהמלחמה, מתרחש בלשונה של המתרגמת, דבורה גילולה, בהקדמה שלה: "אחד המשגלים הארוכים והמפורסמים ביותר". כבר אין פרופסורים לספרות שכותבים כך. חבל. זה לא עניין שולי, הסקנדל של הקומדיה באמצע התרבות. אי אפשר בלעדיו, זהו הו'אנר העדיק והמשגשג ביותר ואפילו בתקופות הפוריטניות ביותר הוא שרד.

יש מעט הפתעות במחזה. הכל מסופר מראש. איננו מופתעים, אבל אנחנו מרותקים למראה הפארסה שהצמידים סוסיא-מרקורי ואמפיטריון-יופיטר מציגים לפנינו. אנחנו משתעשעים אפילו נוכח החלום שנהפך לסיט. כאשר הבעל מנסה להבין מה עובר על אשתו המתעקשת ונשבעת שהוא-עצמו היה אצלה במיטה, ואילו אמפיטריון אינו מצליח לצאת מהמעגל ולהפריך את ההוכחות המוצקות שלה. כאן הקומדיה יוצאת אל התחום המזוויע. אמפיטריון שואל: "אתי הית? מנין החוצפה הזאת? אם חסרת בושה את, לפי חות תרכשי לך קצת בושה בהשאלה". ואלקומנה, שאינה מבינה כיצד הוא מתכחש לליל האהבים הסוער והממושך, משיבה: "אני נשבעת ביופיטר אל עליון ובינו אמן, שאותה אני מכבדת ויראה מאוד, שלא נגע בגופי בניתמותה אחר מלבדך ולא עשה אותי נואפת".

טוב, היא כמובן אומרת אמת, כי שום בן תמותה באמת לא נגע בה, אלא יופיטר, שרימה הרבה, גם את אשתו יונ, ואלקומנה הרי אינה יודעת שהיא